

SUPRASLIO VIENUOLYNO KONFESINĖS PRIKLAUSOMYBĖS IR POBŪDŽIO KLAUSIMAS XVI AMŽIAUS PRADŽIOJE

Genutė Kirkienė

Lektorė, humanitarinių mokslų daktarė
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Tel. 268 72 88
El. paštas: genute.kirkiene@if.vu.lt

Istoriografijoje Supraslio vienuolynas beveik visuotinai laikomas XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) stačiatikybės centru, o jo fundatorius, Aleksandras Chodkevičius, viena reikšmingai – stačiatikiu¹. Tiesa, būta istorinėje literatūroje ir išimties – jau Ignas Jonynas buvo pareiškęs, kad Aleksandras Chodkevičius pirmasis iš Chodkevičių priėmė katalikybę². Nors ši Jonyno nuomonė dėl enciklopedinio straipsnio pobūdžio neleido autoriui nurodyti įtikinamesnių argumentų, o juo labiau šaltinių, vis dėlto ji verčia ieškoti priežasčių ar aplinkybių, galėjusių lemti tokį skirtingą Aleksandro konfesijos interpretavimą. Deja, duomenų apie konversiją į tikrą katalikybę surasti nepavyko.

Tikėtina, kad Jonynui tokią išvadą galėjo sudaryti viename XIX a. dokumentų rinkinyje sudarytojų išsakyta mintis Supraslio vienuolyno fundatorių buvus *in sancta unione z kościolem s-tym Rzymym*³. Tačiau šios interpretacijos autoriai tokią nuomonę grindė tik vėlyvu XVII a. pr. šaltiniu (beje, jame supainioti Kijevo metropolitai, ir ši klaida kartojama minėto rinkinio sudarytojų), kai jau buvo sudaryta Brastos bažnytinė unija, o jos šalininkai ieškojo bažnytinės unijos ištakų kur kas anksčiau⁴. Antra vertus, ši

³ Tai Archeografinės komisijos sudaryto dokumentų rinkinio devintame tome esantis kelių šaltinių, neaišku, kuriam iš sudarytojų priskirtinas komentaras, remiamas formule „in sancta unione...“ Žr.: АСД, 9, c. 10–11.

⁴ Remiantis XVII a. archimandrito Jono Dubovičiaus (Joannes Dubowicz) knygoje „Hierarchia“ pateiktis teiginiais, metropolitas buvo *posuszny stolicy swiętej apostolskiej, y korrespondował z pasterzaem kościoła powszechnego*. Iš to padaryta išvada, kad jei metropolitas Juozapas Soltanas (o turėtų būti Juozapas Bulgarnovičius) buvo paklusnus Romos popiežiui, tai ir Aleksandras Chodkevičius, buvęs *in rito Graeco*, turėjo būti tokio pat tikėjimo, (...) *a per cosequens gdy sami fundatorowie w wierze swiętej katholicckiej zostawali, toż w miysce te swiętej ufundowawszy w poszuszerstwo stolicy swiętej apostolskiej oddali...* Žr. АСД, 9, c. 11.

¹ Макарий, История русской церкви, т. 9, С. Петербург, 1879, с. 155–156; *Polski słownik Biograficzny* (toliau – PSB), t. 3, Kraków, s. 354; *Podhorodecki L. Dzieje rodu Chodkiewiczów*. Warszawa, 1997, s. 18; *Mironowicz A. Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*. Białystok, 1991, s. 90–92; *to paties* – Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej Białystok, 2001, s. 195; *Korczak L. Litewska rada wielkksiążęca w XV wieku*. Kraków, 1998, s. 50, 80–81.

² Lietuviškoji enciklopedija, t. 5, p. 343.

formulė (*in sancta unione z kościołem s-ty m Rzymskim*) taip pat nereiškia „tikros“ katalikybės, tik nurodo graikų apeigų katalikybę⁵. Todėl tikru minties posūkiu nagrinėjant šias problemas reikėtų laikyti lenkų istoriko Józefo Maroszko darbus⁶, kuriuose Supraslio vienuolyno fundacija svarstoma XV–XVI a. sandūros bažnytinės unijos programos realizavimo kontekste.

Tačiau prieš pradėdami plėtoti Maroszko mintis ir aiškintis Supraslio vienuolyno fundacijos konfesinį pobūdį, pirmiausia turime gvildinti klausimą, kuris istoriografijoje tarsi neturi tvirto atsakymo – ar XVI a. pr. LDK galiojo draudimas statyti cerkves?

Istoriografijoje įsigalėjo nuomonė, kad Vytauto laikais atsiradusio draudimo statyti naujas cerkves vėliau tarsi nebuvo laikomasi⁷. Tiesa, jau Witoldas Kamienieckis darė išlygą, kad šis draudimas galiojo tik tikrajai Lietuvai ir nelietė vadinamųjų žemių – aneksų⁸. Tokios pozicijos laikosi ir šiuolaikinė istoriografija, o juo nurodytos XV a. naujų cerkvių fundacijos priskiriamos, atrodo, būtent sritinėms žemėms⁹. Kita vertus, draudimo nesilaikymo koncepcijos

šalininkai tarsi turi nepaprastai rimtą argumentą – Supraslį, esantį, tikrų tikriausioje Lietuvoje¹⁰. Tačiau tokiu atveju lieka nepaaiškintas LDK valdovo apeliavimas į šį draudimą – atsakydamas į 1494 m. Maskvos didžiojo kunigaikščio reikalavimą pastatyti jo dukrai Elenai Vilniuje šventovę pilies teritorijoje¹¹, Aleksandras Jogailaitis pabrėžė, kad *visa žemė, mūsų kunigaikščiai ir ponai, turi dėl to teisę ir įrašus mūsų protėvių, ir mūsų tėvo, ir mūsų pačių, ir tas teisėse surašyta, kad graikų apeigų cerkvių daugiau ne-daugini, nes mums tas protėvių teisės, ir mūsų tėvo, ir mūsų, netinka pažeisti*¹².

Vadinasi, būtent Supraslio fundacijos išvakarėse turime šaltinių tiesioginių liudijimų apie draudimą statyti cerkves. Viską tarsi pakeičia 1503 m. didžiojo kunigaikščio Aleksandro pareiškimas, kad *kas kokiame tikėjime nori gyventi, tas tegul ir gyvena, ir kas kokias bažnyčias nori statyti, tas tegul stato, kaip rusų, taip ir romėnų, jei tuo metu karalius jiems tai leido*¹³. Tuo remiantis daroma išvada, kad 1503 m. draudimas statyti cerkves buvo atšauktas¹⁴. Tačiau atkreipiamė dėmesį, kad minėtame šaltinyje aiškiai nurodoma, jog statyti naujas cerkves galima tik valdovui leidus – *jei karalius jiems tai leido*.

⁵ Šį klausimą iš esmės pagrindė R. Černius. Žr.: Černius R. Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos Bažnytinės unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje // Tarp istorijos ir būtovės, studijos prof. E. Gudavičiaus 70-mečiui. Vilnius, 1999, p. 253–254.

⁶ Maroszek J. Dziedzictwo unii kościelnej w krajo-brazie kulturowym. Podlasia, Białystok, 1996; *to paties* – Pogranicze Litwy i korony w planach króla Zygmunta Augusta. Białystok, 2000, s. 114–157.

⁷ Paminėsime tik pagrindines pozicijas: *Fjalek J. Opisy Wilna czę do połowy wieku XII-go // Atencum Wileńskie*, R. Z., 1924, zczs. 5–6, s. 139–140; *Kamieniecki W. Ograniczenia wyznaniowe...*, s. 279; *Chodynicki K. Kościół prawosławny...*, s. 79–80.

⁸ *Kamieniecki W. Ograniczenia wyznaniowė w prawodawstwie litewskiem w XV i XVI wieku // Przegląd historyczny*, t. 13. Warszawa, 1911, s. 279.

⁹ H. Sahanovičius nurodė, kad Kazimiero laikais Baltarusijos teritorijoje buvo funduotos 7 naujos cerkės, o katalikiškos tik 3. Žr. *Sahanowicz H. Historia Białorusi do końca XVIII wieku*. Lublin, 2002, s. 172.

¹⁰ Vienintelis Kazimiero laikų stačiatikių cerkvės fundacijos tikrojoje Lietuvoje atvejis būtų A. Choroškevič nurodoma mįslinga 1487 m. Kobrino kunigaikščio Ivano Semionovičiaus fundacija „Dubovicinų kaime prie Gardino“. *Хорошевич А. А. О международных аспектах религиозной политики Великого Княжества Литовского времени Первого Статута 1529, I Литовский Статут*. Vilnius, 1982, c. 32.

¹¹ Lietuvos Metrika (toliau – LM). M. Užrašų knyga 5, p. 81: „поставити церковь нашу греческого закону на переходех у своего двора...“

¹² АЗР, 1, c. 348; LM, Užrašų knyga 5, p. 89. Plg. *Chodynicki K. Kościół prawosławny...*, s. 80.

¹³ АЗР, 1, c. 598; LM, Užrašų knyga 5, p. 195: „Ачь-кольвє недозволено было Руси церквєи бுவодити, але тыми разы король его милост то им допустить“.

¹⁴ *Łapiński A. Zymunt Stary a Kościół prawosławny*. Warszawa, 1937, s. 132; *Černius R. Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos bažnytinės unijos aspektas...*, p. 245.

Tai, kad Supraslio vienuolynas buvo funduotas gerokai anksčiau – 1498 ar net 1495 m.¹⁵ – būtų galima laikyti detale, pagrįsta principu – pirmiau precedentas (juo labiau, jei su valdovo žinia), o paskui įstatymas. Vis dėlto šis sprendimas nepaaiškina vėlesnių faktų. Draudimas statyti cerkves aiškiai galiojo valdant Žygimantui Senajam – tik taip galima paaiškinti Konstantino Ostrogiškio prašymą padaryti išimtį: prisiminkime, kad prieš Oršo mūšį Ostrogiškis gavo Žygimanto Senojo leidimą, jei pasieks pergalę, statyti dvi naujas cerkves Vilniuje¹⁶.

Kita vertus, net jei šį leidimą aiškintume ypatingu Vilniaus statusu (Supraslis šiuo požiūriu būtų provincija), vis tiek turėtume atkreipti dėmesį į 1527 m. Aukščųjų atvejį – be valdovo leidimo Jurgio Grigoraičio Astiko dvare pastatyta cerkvė turėjo būti nugriauta¹⁷.

Visa tai suponuoja mintį, kad draudimas statyti naujas cerkves galiojo ne tik iki 1503 m., bet tam tikri ribojimai išliko ir vėliau, kuriuos apeiti buvo galima tik gavus valdovo leidimą, todėl kalbėti apie visišką draudimo statyti cerkves atšaukimą vargu ar teisinga.

„Bandymą“ XV–XVI a. sandūroje sudaryti bažnytinę uniją pastebėjo daugelis istorikų, o štai Oskarui Haleckiui tai jau buvo ne „bandymas“, o ryškus *visuotinės* Florencijos unijos gyvavimo laikotarpis¹⁸. Šios koncepcijos buvo grindžiamos tik Kijevo metropolito Juozapo Bulgarinovičiaus veiklos faktais. Kelis ryškius žingsnius į priekį plėtojant šią temą padarė Maroszekas, išvelgęs ištiesą bažnytinės unijos „sąjūdį“ ir datavęs jį 1495–1503 m. Jis bažnytinės unijos klausimą visų pirma susiejo su LDK didžiojo kuni-

gaikščio Aleksandro ir Maskvos kunigaikštystės Elenos vedybomis teigdamas, kad „vedybos turėjo simbolinę reikšmę, nes monarchai sujungė du tikėjimus ir dvi liturgijas“¹⁹. Antra svarbi šio autoriaus išvalga – svarbiomis bažnytinės unijos sąjūdžio apraiškomis laikomos Jono Sapiegos cerkvių fundacijos Kodene ir ypač Ikazneje, dėl kurios Sapiega net du kartus – 1491 m. ir 1500 m. – kreipėsi į popiežių. Trečias, labiausiai išplėtotas dalykas – Maroszekas bažnytinės unijos kontekste aptarė XV–XVI a. sandūros gotikinių cerkvių statybos sąjūdį.

Iš tiesų gotikinės cerkvės, datuojamos dažniausiai XVI a. pirmąja puse (o kartais – visu XVI a.), architektūros istorikų jau seniai pastebėtos ir plačiai aprašytos²⁰. Šių cerkvių archi-

¹⁹ Maroszek J. Dziedzictwo unii kościelnej..., s. 6.

²⁰ Gotikos įtaką LDK XVI a. cerkvių architektūrai pripažino XX a. pirmosios pusės autoriai: *Szyszko-Bohusz A. Zabytki warownej architektury kościelnej w Polsce i na Litwie // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce*, 9. Kraków, 1915, s. 253–271; *Fijalek J. Opisy Wilna...*, s. 141; *Lowmiańska M. Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 r. Wilno, 1929*, s. 68. Šią problemą tyrinėjo ir šių laikų autoriai: *Kochanowski W. Pobazyliański zespół architektoniczny w Supraślu // Rocznik Białostocki*, 4. Białystok, 1963, s. 355–395; *Кушнеревич А. Культурное зодчество Белоруссии XIII–XVI вв. // Архитектурно-археологическое исследование. Минск, 1993*, с. 34–42; *Трусов О. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI–XVII в. Минск, 1988*, с. 10–35.

Lietuvių istoriografijoje ypač išsiskiria A. Jankevičienės darbai: *Янкевичене А. С. Некоторые сооружения Вильнюса XVI в. // Архитектурное наследство*, 17. Москва, 1964, с. 3–10; *tos pačios – Wschodni obszar występowania gotyku i niektóre specyficzne cechy litewskiej architektury XV–XVI wieku // Kwartalnik architektury i urbanistyki*, 19, 1974, с. 234–239; *Самабытныя рысы беларускай готыкі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі*, 1, 1974, с. 15–21; *Взаимодействие архитектурных культур на территории Великого Княжества Литовского в XV–I пол. XVI в. в. // Архитектура Мира*, 2. Материалы конференции Запад-Восток. Москва, 1993, с. 14–18; *Stilių sąveika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sakralinėje architektūroje, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė // Vilniaus Dailės Akademijos darbai* 26. Vilnius, 2002, p. 7–12; *Gotikinių bažnyčių kompozicija. Bendrieji ir saviti bruožai,*

¹⁵ Šią datą nurodęs J. Jasnovskis nepaaiškino informacijos šaltinio. *Jasnowski J. Chodkiewicz Aleksander // PSB*, t. 3, s. 354.

¹⁶ ABAK, 10, c. 3–4, 26; *Fijalek J. Opisy Wilna*, s. 142.

¹⁷ Žr. I dalis, p. 61.

¹⁸ Žr. I dalis, p. 49–53.

tektūrą tyrinėtojai apibūdina kaip originalią dviejų kontroversiškų stilių sintezę, t. y. gotikinės sienų paviršiaus faktūros, aukšto stogo, kontrastų ir bizantinio planavimo – vienos arba trijų dalių apsidės – simbiozė²¹. A. Jankevičienė pastebi tipiškus gotikinių cerkvių bruožus ir skirsto jas į tris specifines grupes²². Pirmoji – Vilniaus grupė (prie jos dar priskiriama Naugardukas ir Gardinas „su apylinkėmis“), kurioje cerkvės panašiausios į gotikines bažnyčias²³; antroji – gynybinių cerkvių grupė, kuriai skiriamas Supraslis, o iš kitų autorės tekstų aiškėja, kad ir Malo Možeikovas (Murovanka) bei Synkovičiai²⁴, ir trečioji – Voluinės grupė²⁵.

p. 13–28; Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje, p. 167–179; taip pat žr. šios autorės darbus sintetiniuose veikaluose: Lietuvos architektūros istorija, Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio, t. I. Vilnius, 1987, p. 150–154; Vilniaus architektūra. Vilnius, 1985, p. 15; 303–311.

²¹ Apie tai plačiau žr. *Jankevičienė A.* Gotikinių bažnyčių kompozicija. Bendrieji ir saviti bruožai, p. 13–28.

²² *Jankevičienė A.* Stilių sąveika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sakralinėje architektūroje, p. 12.

²³ Autorė pažymi, kad šių cerkvių planas kvadratinis, tūris trinavis halinis arba vienanavis su trisiene apside užbaigta presbiterija arba su viena ar trimis pusapskritėmis apsidėmis. Kitame tekste autorė daro išvadą, kad dar labiau priartėjęs prie gotikinių bažnyčių yra Kodenas (šios cerkvės presbiterija siauresnė už navą), bet dažniausiai paskutinio suartėjimo žingsniu laikoma Naugarduko cerkvė, vienanavė, turėjusi vieną apsidę, kurios presbiteriją užbaigia trisisienis (*Jankevičienė A.* Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje, p. 176).

²⁴ Lietuvos architektūros istorija, 1, p. 311. Šios cerkvės, be jau minėtų bruožų, išsiskiria virš gotikiniai skliautais suskliaustų navų įrengta gynybinc galerija. Visuose keturiuose jų kampuose išsikiša apskriti arba daugiakampiai bokštai, masyvios sienos ir bokštuose žiojį šaudymo angos. Jas dengia aukštas stogas, matyti pusapskritės langų arkos (*Jankevičienė A.* Stilių sąveika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sakralinėje architektūroje, p. 12).

²⁵ Jos cerkvių architektūroje išryškėja rusų architektūros poveikis – cerkvių tūris keturstulpis, kryžminis-kupolinis, jos turi penkis kupolus, tačiau, pasak autorės, plytų rišimo būdas ir kiti architektūros elementai – kontraforsai, skliautai, smailėjančios angų arkos pasi-savinti iš gotikos (*Jankevičienė A.* Stilių sąveika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sakralinėje architektūroje, p. 12).

Iki šiol architektūros istorikai gotikinių cerkvių atsiradimo aplinkybes komentavo abstrakčiai, t. y. kaip LDK stačiatikiškojo regiono atsigrėžimą į Vakarų kultūrą. Vis dėlto A. Jankevičienės koncepcija leidžia į šį reiškinį pažvelgti konkrečiau. Aiškėja, kad dauguma pirmosios ir trečiosios grupių architektūros paminklų siejama su K. Ostrogiškio vardu ir datuojami XVI a. antruoju dešimtmečiu. O būtent antros grupės paminklus, tarp jų ir Kodenį (kuris, A. Jankevičienės nuomone, labiau priskirtinas pirmajai grupei), Maroszekas siejo su XV–XVI a. sandūros bažnytinės unijos sąjūdžiu²⁶. Tiesa, dėl Supraslio ir, regis, dėl Kodenio pastatymo laiko Maroszekui abejonių nekyla – jos pastatytos kaip tik XV–XVI a. sandūroje, o dėl Malo Možeikovo²⁷ (Murovanka) ir Synkovičių²⁸ cerkvių jau sudėtingiau – jos datuojamos vėlesniu laiku.

Vis dėlto Maroszekas, palyginęs Malo Možeikovo ir Synkovičių cerkvių architektūrą su Suprasliu, mano, kad ir jos galėjo būti pastatytos XV–XVI a. sandūroje. Tam pasitelkti netiesioginiai argumentai: viena vertus, historiografijoje teigiama, kad Malo Možeikovo cerkvės fondatorius buvo Šimkus Mackavičius, miręs 1542 m. Kadangi Mackavičių giminė su šia vietoje aiškiai susijusi jau nuo 1494 m., autorius daro prielaidą, kad cerkvę Malo Možeikove pastatydino Šimkaus Mackavičiaus tėvas – Mackus Andriuškavičius apie 1500 m. (pagal bažnytinės unijos programą), antra vertus, Malo Možeikovo architektūra labai artima Suprasliui, nes ne-

²⁶ *Maroszek J.* Dziedzictwo unii kościelnej..., s. 10.

²⁷ Dėl šios cerkvės datavimo nėra vienos nuomonės. M. A. Tkačiovus ją datuoja 1516–1542 m. (*Tkačov A. M.* Zamki Belorusii. Minsk, 1987, s. 206). O štai Baltarusijos istorijos ir kultūros paminklų sąvade nurodoma kita data – 1524 m. (Zbor pominkow gistorii i kultury Belarussi, Grodzenskaja woblast. Minsk, 1986, s. 348).

²⁸ Neaišku, kas yra šios cerkvės fondatorius, tačiau J. Maroszekas spėja, kad Synkovičių pavadinimas gali būti susijęs su Šimkumi Mackavičiumi (Szymko Mackowicz) – Szymkowicze – Szymkowicze. (*Maroszek J.* Pogranicze Litwy..., s. 149–150.)

turi kupolo (Supraslio cerkvė iki 1503 m. taip pat neturėjo kupolo).

Vis dėlto, analizuojant šias fundacijas, mįslinga tai, kad Mackaus sūnus, Šimkus Mackavičius, turėjo tą patį „Kościeszos“ herbą²⁹. Tokį patį herbą turėjo ir Aleksandras Chodkevičius, todėl neatmestinas jų giminystės ryšys, tačiau šiandien į šį klausimą dėl šaltinių stokos dar sudėtinga atsakyti. Tačiau faktas, kad Supraslio „*Atminose*“³⁰ yra paminėta Šimkaus Mackavičiaus giminė, neabejotinai rodo šios giminės ryšius tiek su Chodkevičiais, tiek su Supraslio vienuolynu.

Šiame architektūrinio sąjūdžio kontekste Supraslis buvo ne tik pirmasis unikalus reiškinys LDK kultūros fenomenų gotikinių cerkvių statybos grandinėje, kurio architektūroje atsispindėjo Rytų ir Vakarų kultūrų sąveika, gotikos ir rusų – bizantinio stiliaus sintezė, bet ir pirmasis paminklas, ryškiai išsiskyręs *tikrosios Lietuvos* erdvėje cerkvių statybos draudimo epochoje.

Taigi Maroszeko koncepcijos esmė – jis, įvertinęs Jono Sapiegos bažnytinės unijos programą – dviejų konfesijų apeigų bažnyčios kūrimą Ikažnyje (gal ir Kodenyje), siejo ją su tuo pat metu vykusia Supraslio fundacija ir visa tai laikė vientisa bažnytinės unijos sąjūdžio programa.

Naujausioje istoriografijoje iškelta hipotezė, kad, be Jono Sapiegos bažnytinės unijos projekto (bendrų maldos namų), būta ir antrojo – Juozapo Bulgarinovičiaus bažnytinės unijos įgyvendinimo projekto. R. Černiaus manymu, Ikažnės fundacijos modelis rodo tiesioginį stačiatikių pavaldumą Vilniaus vyskupui, kas nebuvo naudinga savarankišką unitinę metropoliją siekusi sukurti ir jos kardinolu tapti Bulgarinovičiui³¹.

Toliau plėtojant minėtą hipotezę vis dėlto reikėtų labiau paryškinti Jono Sapiegos ir J. Bulga-

rinovičiaus bažnytinės unijos programų skirtumus, nes tik tai leis iškelti klausimą – su kuria iš programų gali būti susijęs Supraslis? Šiame kontekste reikėtų prisiminti istoriografijoje pastebėtą ir akcentuotą Jono Sapiegos programos ryšį su patriarcho Nifonto II laiške³² metropolitui Bulgarinovičiui siūlomą bažnytinės unijos modeliu. Jo pavyzdžiu pasirinkta Venecijos respublikos graikų bendruomenė, kuri, būdama vietinio katalikų vyskupo jurisdikcijoje, dalyvavo mišiose kartu su katalikais, tačiau išlaikė savo graikų apeigas³³. Šis bažnytinės unijos modelis suponuoja mintį, kad stačiatikių bendruomenė neturėjo savo atskiros cerkvės ir, atlikdama savo apeigas, tenkinosi bendrais maldos namais su katalikais.

Tokį bendrų maldos namų, skirtų dviejų konfesijų – ir katalikų, ir stačiatikių – apeigoms modelį visiškai atitinka Jono Sapiegos funduota bažnyčia Ikažnyje³⁴. Ikažnės privilegijoje sakoma, kad tokie maldos namai konsekruoti Vilniaus vyskupo lotynų apeigomis, ir kad šio suteikti šventimai yra sąlyga, leidžianti graikų apeigų dvasininkams laikyti mišias, o kitiems rusėnams, *esantiems katalikų bažnyčios paklusnume*, – klausyti mišių ir kitų pamaldų³⁵.

³² Pirmasis šį laišką publikavo A. Theiner (*Theiner A. Vetera Monumenta Poloniae et Lituaniae*, 2, nr. 296, s. 267–268), komentavo – Makarijus (*Макарий. История русской церкви*, c. 91–93). Plg. *Halecki O. Od unii...*, s. 111–112.

³³ *Макарий. История русской церкви*, c. 91–92. Gali būti, kad Venecijos pavyzdžiu ir buvo išleista 1475 m. popiežiaus bulė, leidžianti bernardinams į mišias priimti ir stačiatikius, reiškusius savo paklusnumą popiežiui.

³⁴ АВАК, 33. Вильно, 1914, c. 4–7. Leidimą kurti dviejų konfesijų apeigų bažnyčią J. Sapiega buvo gavęs dar 1492 m., tačiau šio tikslo iki pat XV–XVI a. sandūros neįgyvendino.

³⁵ Kodeks Dyplomatyczny Katedry Wileńskiej (toliau – KDKW), Nr. 484, s. 568–569: „(...) quod ibi presbiteri Rutheni veri catholici et Sancte Romane Ecclesie obediētes semper esse ac secundum morem Grecorum seu iuxta eorum ritus et mores celebrare debent (...) quod presbiteri et clerici etc. Latini secundum ritum Latino-rum ordinati etc... missa et alia divina audire possint...“. Plg. *Maroszek J. Pograniczne Litwy...*, s. 124.

²⁹ *Maroszek J. Pograniczne Litwy...*, s. 148–149.

³⁰ АСД, 9, c. 456–457.

³¹ Černius R. Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos bažnytinės unijos aspektas..., p. 256–257.

Tampa akivaizdu, kad tokie maldos namai, o kartu ir stačiatikių bendruomenė yra pavaldi katalikų vyskupui, o ne stačiatikių metropolitui, taigi stačiatikiai tarsi praranda Florencijos unijoje jiems paliktą atskirą bažnyčią bei autonomiją. Ši institucine prasme radikali bažnytinės unijos versija lyg ir prašosi interpretuojama labiausiai katalikus ir stačiatikius skyrusio antrojo krikšto klausimo kontekste. Deja, šaltinis tiesiogiai į šį klausimą neatsako, palikdamas erdvę kelioms galimoms versijoms – antrojo krikšto nereikalaujama nei iš stačiatikių dvasininkų, nei iš paprastų tikinčiųjų arba priešingai – reikalaujama tiek iš vienu, tiek iš kitų. Vis dėlto tam tikra priešata, išryškėjusi traktuojant dvasininkus ir paprastus tikinčiuosius, gal ir leistų spėti, kad būtent dvasininkai kunigystės šventimus galėjo įgyti tik priėmę antrąjį krikštą, o paprastieji tikintiesiems, norint parodyti „paklusnumą“ Katalikų bažnyčiai, užteko atgailos sakramento.

Tačiau jei minėta Jono Sapiegos dviejų konfesinių bendruomenių bažnyčia lieka pavaldi Vilniaus vyskupui, tai aišku, kad jam yra pavaldūs ir stačiatikių dvasininkai, dėl to stačiatikiai tarsi praranda autonomiją, o kartu ir atskirą cerkvę. Vargu ar tokia padėtis galėjo tenkinti LDK stačiatikius, o juo labiau patį metropolitą Bulgarinovičių.

Šios priežastys aiškiai vertė Bulgarinovičių ieškoti kitokios unijos: 1500 m. rugpjūčio 20 d. laiške popiežiui (panašaus į kažkada Misaelio rašytą laišką turinio) jis išreiškė pasiryžimą įvykdyti bažnytinę uniją pagal Florencijos unijos nuostatas ir, kas svarbiausia, prašė leidimo statyti naujas mūrines graikų apeigų cerkves, taip pat neversti iš naujo krikštyti priimančiųjų bažnytinę uniją³⁶. Šie Bulgarinovičiaus prašymai rodo, kad Sapiegos

³⁶ Theiner A. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, 2, Nr. 296, p. 267–268. Plg. *Fijalek J., Kutrzeba S. Kopiaż rzymski Erazma Ciołka z początku wieku XVI-go // Archiwum komisji historycznej*, ser. II, s. 77; *Макарий. История русской церкви*, 9, с. 101–102.

modelis jam buvo nepriimtinas. Metropolitą siekė griežtai laikytis Florencijos unijos susitarimų – pripažinti popiežiaus viršenybę, tačiau reikalavo atskiros cerkvės ir uždrausti antrąjį krikštą. Kaip žinoma, ši nuostata katalikų dvasininkų buvo akivaizdžiai pažeidžiama, kaip ir tai, kad buvo kuriami bendri maldos namai.

Taigi kokios bažnytinės unijos programos atspindys yra Supraslis?

Iš pirmo žvilgsnio Supraslyje matomas Jono Sapiegos pėdsakas – tai XV–XVI a. sandūroje Supraslio vienuolynui dovanota sidabrinė auksuota gotikinė taurė su „Lis“ herbu, rodanti priklausomybę Sapiegoms. Kita vertus, spėjama, kad šią taurę dovanavo metropolitą Bulgarinovičius³⁷. Tiesa, istoriografijoje pažymima, kad jis buvo artimas Jono Sapiegos gimainaitis³⁸. Šios relikvijos lyg ir rodytų asmeninį Jono Sapiegos ryšį su Suprasliu. Tačiau bažnytinės unijos projekto ar programos realizavimo prasme svaresni argumentai yra metropolito Bulgarinovičiaus pusėje.

Visų pirma jau anksčiausia Supraslio šv. Jono Evangelisto vienuolyno fundacija³⁹ rodo, kad

³⁷ J. Bulgarinovičius ir daugiau relikvijų yra dovanojęs Supraslio vienuolynui – tai iki mūsų dienų išlikęs gotikinis relikvijorius, primenantis miniatiūrinę Supraslio cerkvę. Apie tai *Maroszek J. Dziedzictwo unii kościelnej...*, s. 10.

Jau šių gotikinių vertybių dovanojimo aplinkybės akivaizdžiai liudija šio fundatoriaus sąsajas su Vakarų lotyniškąja kultūra, o kartu ir Supraslio cerkvės atsivėrimą lotyniškai kultūrai ir atspindi to laikotarpio idėjinis procesus. Relikvijorius šiuo metu yra saugomas Rusijoje, valstybiniam istorijos Maskvos kremliaus muziejui. Apie ekspoziciją žr. *Романенко А. Московский Кремль, Патриаршие Палаты, Москва, 1994*, с. 17.

³⁸ *Макарий. История русской церкви*, т. 9, с. 100–102; *Maroszek J. Dziedzictwo unii kościelnej...*, s. 10.

³⁹ Supraslio kronikoje rašoma, kad šv. Jono Evangelisto vienuolynas 1498 m. buvo pirmiausia pastatytas Gorodke. Iš šaltinio aiškėja, kad čia būta Chodkevičių rezidencijos, nes dvaro triukšmas ir apskritai pasaulietinis gyvenimas trukdė vienuolyno rimti. Matyt, dėl šių priežasčių ta vieta vienuoliams nepatiko, todėl, praėjus dviems metams, jie kreipėsi į kitių Aleksandrą Chodkevičių, kad šis juos perkeltų į ramesnę vietą. Po dvejų

Bulgarinovičius buvo glaudžiai su ja susijęs. Būtent 1500 m. gegužės 12 d. naujoje vietoje pastatytą nedidelę medinę cerkvę (nes statyboms buvo leidžiama naudoti Bludovo girios medžius) tuo pačiu pavadinimu pašventino Kijevo metropolitas, vienas ryškiausių bažnytinės unijos šalininkų, Bulgarinovičius⁴⁰. Jau šis faktas rodytų, kad Jono Sapiegos projektas čia negalėjo būti realizuojamas, nes, kaip minėta, Ikazneje Sapiegos dviejų apeigų maldos namai buvo konsekruoti Vilniaus vyskupo, o čia – metropolito. Šiuo atveju ypač svarbi metropolito nuostata Florencijos bažnytinės unijos atžvilgiu – tvirtas pasiryžimas ją realizuoti. Todėl būtų galima galvoti, kad Bulgarinovičius kaip tik ir buvo vienas iš pagrindinių tokios atskiros unitinės cerkvės pastatymo režisierių, radęs puikų savo planų įgyvendintoją – Aleksandrą Chodkevičių. Manoma, kad 1500 m. ši medinė cerkvė sudegė⁴¹. Todėl maždaug 1500–1503 m. buvo pastatyta nauja mūrinė Šv. Mergelės Marijos Dievo Motinos cerkvė⁴². Su ja taip pat yra susijęs Juozapas Bulgarinovičius. Šį teiginį grįstume Aleksandro Chodkevičiaus 1501 m. gruodžio 13 d.⁴³ Choroščės užrašymo Supraslio vienuolynui aktu, kurį patvirtino minėtas metropolitas *sešь мой листь записный церкви Божой справляхъ и дахъ зъ веданиемъ господина отца нашего митрополиты Кыевскаго и всея Руси Иосифа...*⁴⁴

metų tuo pačiu pavadinimu vienuolynas jų buvo perkeltas į naują vietą – sausumą (*Suchy Hrud*) prie Supraslio upės. Žr. АСД, 9, c. 2, 9.

⁴⁰ Maroszek J. Dziedzictwo unii kościelnej..., s. 10.

⁴¹ Maroszek J. Pograniczne Litwy..., s. 138–139.

⁴² Ankstesnis cerkvės pavadinimas – Šv. Jono evangelisto – buvo pridėtas prie naujos mūrinės cerkvės pavadinimo, todėl ji turėjo dvigubą titulą. Maroszek J. Dziedzictwo unii kościelnej..., s. 10.

⁴³ Ši Choroščės fundacijos data yra nurodyta Chodkevičių dokumentų registre. Bibl. Czart., Rkp. 860/1, nr. 2.

⁴⁴ АСД, 9, c. 13–16; АЮЗР, 1, 53, c. 40–41; Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów XV–XVIII w., aprc. Józef Maroszek. Białystok, 1994, s. 40.

Maroszekas šioje fundacijoje įžvelgė bažnytinės unijos realizavimą architektūrinio požiūriu. Iki šiol istoriografijoje nebuvo atkreiptas dėmesys į konkretų teiginį, tiesiogiai nurodantį Supraslio vienuolyno ir cerkvės paskirtį: *абы тотъ монастырьъ общий на нашей отчизне твердо на веки стоялъ... И наипервей церкви подаваня греческого и римского закону...*⁴⁵

Visų pirma atkreiptinas dėmesys į šiame dokumente vartojamą sąvoką *общий*, kuri labai dažnai pasitaiko nurodant būtent Supraslio vienuolyną⁴⁶. Kiti vienuolynai to laiko šaltiniuose kažkodėl taip nėra apibūdinami. Todėl galime teigti, kad ši sąvoka bendriausia prasme pažymi Supraslio vienuolyno priklausomybę unijai (ant- raip – kam gi reikėtų vartoti *общий*, jei vienuolynas būtų, tarkim, grynai stačiatikiškas?).

Antra vertus, akivaizdu yra tai, kad Aleksandras Chodkevičius fundavo Supraslio vienuolyną ir cerkvę, kurios pavaldumą fiksuoja dokumente vartota formulė – *церкви подаваня греческого и римского закону*. Toks pasakymas iš tiesų pagrindžia bažnytinės unijos realizavimą. Vadinasi, Supraslio cerkvė ir vienuolynas buvo skirti ne dviejų konfesijų bendruomenei (kas buvo deklaruojama Jono Sapiegos projekte), bet tik graikų apeigų katalikams, pripažįstantiems Romos popiežiaus viršenybę. Būtent tokį *visuotinės* Bažnyčių unijos modelį, kai pripažįstamas popiežiaus *primatas*, bet išlieka atskira graikų apeigų cerkvė, ir siūlė metropolitas Bulgarinovičius.

Taigi Supraslio vienuolyno fundacija, vykusi per patį bažnytinės unijos programą realizavi-

⁴⁵ Apie tai rašoma Aleksandro Chodkevičiaus 1501 m. dokumente, kuriame Choroščės dvaras ir miestelis dovanojamas Supraslio vienuolynui. Žr. АСД, 9, c. 14.

⁴⁶ Sąvoka „Общий монастырь“ gašoma daugelyje Supraslio vienuolyną apibūdinančių dokumentų (АСД, № 7–16), pavyzdžiui, metropolito J. Soltano laiške A. Chodkevičiui (АСД, 9, c. 36), taip pat A. Chodkevičiaus, bajoro Czaplicio ir šio vienuolyno igumeno Jonos sutartyje (АСД, 9, c. 36–37).

mo sąjūdį, akivaizdžiai rodo Aleksandro Chodkevičiaus konfesinę orientaciją ir tiesioginius ryšius su metropolito Bulgarinovičiaus Florencijos bažnytinės unijos atnaujinimo programa. Visa tai ir lėmė Aleksandro sprendimą – įkurti savo valdose pirmą unitų vienuolyną.

Vis dėlto plėtojant Supraslio konfesinės priklausomybės klausimą reikėtų pasakyti, kad netgi Maroszekas, kuris daugiausia pajudėjo į priekį įžvelgęs ištiesą bažnytinės unijos sąjūdį ir šiame kontekste sureikšminęs architektūriniu požiūriu Supraslio fundaciją, grindė mintį, kad po 1503 m. bažnytinė unija nutrūko, nes pasikeitė metropolitas. Juo, kaip žinoma, 1503–1507 m. buvo Jonasz II⁴⁷, nieko nenuveikęs bažnytinės unijos labui. Daugumai tyrinėtojų atrodė, kad bažnytinės unijos įgyvendinti nepavyko, nes tiesiogiai šis procesas priklausė tik nuo metropolito pozicijos ir pažiūrų. Būtent metropolito pasikeitimu Maroszekas aiškino Supraslio architektūros pokytį – posūkį į bizantinį stilių⁴⁸. Maža to, stačiatikišką šio vienuolyno pobūdį kai kurie autoriai įžvelgė ir tame, kad vienuolyną 1503 m. pašventino naujasis metropolitas Jonasz II⁴⁹.

⁴⁷ Jonasz II, buvęs Minsko Voznesensko vienuolyno archimandritas, 1503 m. buvo paskirtas Kijevo metropolitu. Pasak J. Maroszeko, kai kurie istorikai nurodė šio metropolito ryšius su karalienė Elena, kuri tiesiogiai patronavo minėtą vienuolyną. (Žr. *Maroszek J. Pogranicze Litwy...*, s. 126–127). Iš čia daroma išvada, kad metropolitas Jonasz II buvo tikras stačiatikis ir kad jis nebuvo susidomėjęs unija.

⁴⁸ J. Maroszekas mano, kad po 1503 m. cerkvė buvo perstatyta – atsirado kupolas, kuris pakeitė šventovės koncepciją į bizantinę. *Maroszek J. Pogranicze Litwy...*, s. 147.

⁴⁹ Istoriografijoje yra nuomonė, kad ši šventovė 1503 m. buvo nebaigta, kadangi 1509 m. tas pats igumenas Pafnutijus prašė valdovo leidimo statyti mūrinę cerkvę ir vienuolyną (АСД, 7, № 1; *Макаруй. История русской церкви*, 9, с. 184. Plg. *Łapiński A. Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, s. 132, *Maroszek J. Pogranicze Litwy...*, s. 139). Vis dėlto čia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad minėti autoriai neįvertino Konstantinopolio patriarcho Joachimo laiško 1505 m., iš kurio aiškėja, kad

O štai Haleckio manymu, Florencijos bažnytinės unijos procesas po Bulgarinovičiaus mirties sunyko, nors autorius ir vėliau įžvelgė šios bažnytinės unijos tradicijos fragmentų⁵⁰. Šią Haleckio nuomonę iš esmės būtų galima koreguoti motyvuojant, kad iš tiesų Bulgarinovičiui mirus nutrūko tik metropolitinio lygmens unija, t. y. bandymai gražinti šį procesą į patriarcho, metropolito ir Romos lygmenį (tokį, koks buvo 1458–1472 m. metropolitu esant Izidorui), todėl formuluotina hipotezė, kad bažnytinė unija toliau išliko katalikiškų subjektų lygmens, ir visa tai sąlyginai būtų galima įvardyti *neformalios lokalios* bažnytinės unijos procesu⁵¹.

Jei pripažįstame egzistuojant tokios unijos procesą ir po 1503 m., tai ar metropolito sudarytos unijos nutrūkimas pakeitė Supraslio vienuolyno konfesinę priklausomybę ir pobūdį? Dar kitaip klausiant – ar Supraslis po 1503 m. tapo stačiatikiškas, ar išliko unitiškas?

Prieš atsakydami į šį klausimą, turime prisiminti Konstantinopolio patriarchų vaidmenį ir jų ryšį su Supraslio vienuolyno fundatoriumi. Jau faktas, kad Konstantinopolio patriarchas Joachimas I savo 1505 m. laiške⁵² Aleksan-

cerkvė ir vienuolynas jau buvo baigti ir dėl to buvo atsisąst palaiminimas. Maža to, apie Supraslio vienuolyno pastatymą Konstantinopolio patriarchą buvo informavęs ir pats valdovas. Kita vertus, 1509 m. Pafnutijaus kreipimasi į valdovą – prašymą leisti statyti mūrinę cerkvę ir vienuolyną – galėtume vertinti įvairiai: visų pirma minėta cerkvė galėjo nukentėti nuo gaisro, todėl ją atstatyti ir reikėjo leidimo, kita versija – tuo metu buvo ypač paastrėję santykiai su Maskva, ir būsimo Oršos mūšio pricausėje buvo siekiama sustiprinti vienuolyną dėl galimų priešo grėsmių, todėl manytume, kad būtent tarp 1509–1511 m. ši cerkvė buvo atnaujinta ir tik tuomet įgijo gynybinę paskirtį.

⁵⁰ Žr. I dalis, p. 52.

⁵¹ Ten pat, p. 52–65.

⁵² АСД, 9, с. 3–5. Kadangi šio laiško autorius yra Joachimas I, galima spręsti, kad vis dėlto nėra aišku, kas buvo Konstantinopolio patriarchais. Iš A. Mironovičiaus pateikto Konstantinopolio patriarchų registro (*Mironowicz A. Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 288–289) matyti, kad patriarchas Joachimas I

druį Chodkevičiumi palaimino Supraslio vienuolyną ir cerkvę, iš pirmo žvilgsnio tarsi rodytų jo priklausomybę stačiatikiškajai linijai.

Tačiau šiame kontekste vis dėlto reikėtų įvertinti Konstantinopolio patriarchų laikyseną bažnytinės unijos atžvilgiu. Todėl vėl reikėtų prisiminti Bulgarinovičiaus *metropolitavimo* pradžią, kai Konstantinopolio patriarchas Nifontas II, įvertinęs LDK vidaus situaciją, akivaizdžiai sutiko su bažnytinės unijos realizavimu ir dėl to pats nurodė Bulgarinovičiui, kokia turėtų būti „unitinė“ laikysena⁵³. Maža to, 1500 m. kitas Konstantinopolio patriarchas – Joachimas I suteikė šventimus metropolitui Bulgarinovičiui, taigi ir šis patriarchas turėjo būti susipažinęs su Bulgarinovičiaus ideologija. Vadinas, bažnytinės unijos įgyvendinimo prasme palyginę Konstantinopolio patriarchų Nifonto II ir Joachimo I poziciją galime neabejoti, kad jos visiškai sutapo – jie abu buvo palankūs LDK bažnyčiai unijai, kartu jos aktyviam šalininkui metropolitui Bulgarinovičiui. Tiesa, Bulgarinovičiaus palaiminimo nenorėjo pripažinti Romos popiežius, kuris, pasak Haleckio, pabrėžė, kad minėtas Konstantinopolio patriarchas savavališkai yra „primestas“ turkų valdomo Konstantinopolio⁵⁴. Tačiau ką reiškia „primestas“? Ar kad jis yra nelegalus egzilinių patriarchų Izidoriaus ir Besarjono įpėdinis? Anot Haleckio, šie du graikai,

ankstesni Kijevo ir Nikėjos metropolitai, buvo rytų apeigų, o tuo metu Konstantinopolio patriarchu buvo popiežiaus pripažintas Džiovanis Michelė (ar čia kartais negali būti simonijos atvejis?), kurio ryšys su Rytų bažnyčia buvo grynai teorinis⁵⁵. Dėl to buvo akivaizdu, kad Romos popiežius Aleksandras VI nenorėjo toleruoti Kijevo metropolito Juozapo Bulgarinovičiaus ryšių su „eretiku“ Konstantinopolio patriarchu. Atrodo, kad čia atsakymo reikėtų ieškoti svarstant Romos popiežiaus, egzilinių patriarchų ir Konstantinopolio patriarchų tarpusavio santykių problemą, bet tai jau atskira ateities tema.

Vertėtų pažymėti, kad Žygimanto Senojo valdymo laikotarpiu yra tik dvi žinutės, patvirtinančios LDK stačiatikių ryšį su Konstantinopolio patriarchu: pirmoji – 1508 m. Vilniaus brolija (labiau pabrėžtina kaip kitos socialinės terpės, net ir po Brastos unijos likusi stačiatikiška) iš Konstantinopolio patriarcho gavo Dievo Motinos *antimensijų*⁵⁶ šv. Mišioms laikyti, ir antroji – 1514 m. LDK stačiatikių sinode Vilniuje dalyvavo Konstantinopolio patriarcho vietininkas Filipas⁵⁷. Verta atkreipti dėmesį, kad su šiomis datomis susijusi (sutampa) ar „už jų“ kažkaip keistai išlenda kn. K. Ostrogiškio asmenybė: visų pirma 1508 m. jis grįžta iš Maskvos nelaisvės į Lietuvą, antra vertus, 1514 m. gauna privilegiją statyti naujas cerkves Vilniuje.

Daugiau žinių apie stačiatikių bažnyčios ryšius su Konstantinopolio patriarchu Žygimanto Senojo laikotarpiu nėra. Ar tai nesuponuoja min-

net du kartus eina šias pareigas: 1498–1502 m. ir 1504 m., o jau 1504–1513 m. nurodomas kitas patriarchas – Pachomijus I. O 1505 m. laiškas A. Chodkevičiui rašytas Joachimo I, kai turėtų būti pasirašytas Pachomijaus I. Taigi čia ir iškyla neaiškumas, nes iš tiesų matyti, kad vienu metu – 1504 m. – „dubliuojasi“ Joachimo I ir Pachomijaus I valdymas, todėl susidaro įspūdis, kad vienas iš šių patriarchų (greičiausiai Joachimas I) galėjo būti egzilinis. Juo labiau, kad šio patriarcho laiškas Aleksandrui Chodkevičiui parašytas lotynų kalba, o ne graikų. Ar tai nerodo, kad Joachimas I atstovauja „lotynistai“? Šis klausimas kol kas paliekamas ateities tyrinėjimams.

⁵³ Макаруй. История русской церкви, 9, c. 101–103.

⁵⁴ Halecki O. Od unii Florenckiej do unii Brzeskiej, pod red. J. Kloczowskiego, 1. Lublin, 1987, c. 163.

⁵⁵ Ten pat, p. 163.

⁵⁶ Tai atstojantis altorių stačiatikių liturginis reikmuo: vyskupo pašventintas kape gulinčio Kristaus bei keturių evangelistų atvaizdais puoštas audinio (drobės arba šilko) gabalėlis su jame įsiūtomis kankinio relikvijos. Laikomas ant altoriaus Švč. Sakramentui padėti, atitinka katalikų *portalių* (nešiojamą altorėlį). Dailės žodynas. Vilnius, 1999, p. 32.

⁵⁷ Žr. Łapiński J. Zygmunt Stary a Kościół prawosławny, s. 4–5.

ties, kad Stačiatikių bažnyčia palaiko kažkokius ryšius su egziliniu patriarchy? Juk Lietuvoje nebuvo minties uždrausti metropolitams palaikyti ryšius su Konstantinopolio patriarchy. Su juo ryšius palaikė ir pats LDK valdovas Aleksandras, informavęs Konstantinopolio patriarchy Joachimą I apie naujai pastatytą Supraslio vienuolyną⁵⁸.

Taigi šiuo požiūriu Supraslio vienuolyno konfesinis pobūdis po 1503 m. neturėjo pasikeisti net ir tuo atveju, jei metropolitas Jonasz II, kaip ir po jo 1507 m. metropolitu tapęs Juozapas Soltanas⁵⁹, nieko nenuveikė bažnytinės unijos naujai. Tačiau būtent pastarasis metropolitas (dar būdamas Smolensko arkivyskupu) 1505 m. Supraslio vienuolynui davė žmonių Bielsko paviete, Suražo srityje – po 6 baudžiavinius valstiečius iš Topileco, Baciuty ir Piszczewo dvarų⁶⁰. Turint galvoje šio vienuolyno konfesinį pobūdį nereikia abejoti, kad Jonas Soltanas ir Aleksandras Chodkevičius buvo ne tik artimi bičiuliai, bet ir bendraminčiai, nes minėtame 1505 m. Konstantinopolio patriarchy Joachimo I laiške Soltanas vadinamas „geradariu“, paaukojusiu Supraslio vienuolynui pirmiau minėtus tris nedidelius kaimelius⁶¹.

Šioje Supraslio fundacijos byloje įdomu yra tai, kad 1514 m. LDK stačiatikių sinode Vilniuje Supraslio vienuolynui buvo patvirtintos išskirtinės teisės: jis buvo atleistas nuo pavaldumo

metropolitui ir jo tarnams: (...) *утверждаемъ безвластну имети намъ митрополитомъ, мене и по мене будучимъ, самымъ намъ тамъ неучасчати и слугъ своихъ не посылати на управку людей монастырскихъ и куницъ соборныхъ... имене монастырское и люди игумена... маеть судити и рядити и справовати по уставу монастырскому...*⁶². Tuomet šiam vienuolynui buvo suteiktas „lauros“ statusas. Pats Kijevo metropolitas Juozapas Soltanas privalėjo aplankyti vienuolyną ne dažniau kaip kartą per ketverius metus, o jei pageidautų atvykti dažniau, tam turėjo gauti ktitoriaus⁶³ leidimą. Taigi tiesioginiu Supraslio „lauros“ valdytoju ar „valdovu“ tapo pats Aleksandras Chodkevičius, turėjęs visapusiškai užtikrinti jos gyvavimą, kartu rūpintis Soltano anksčiau užrašytais šiam vienuolynui žmonėmis, kadangi minėtas metropolitas šių teisių

⁶² АВАК, 1, № 10, с. 39–41. Dokumentas surašytas Vilniuje, 1514 m. vasario 5 d. Jį palaidijo: Laurušavos archimandritas Jona, Konstantinopolio patriarchy vietininkas Filipas, metropolito archimandritas Antonijus, ihumenas Efrosinas, Naugarduko cerkvės protopopas Jakovas Nikolskis, popas Joanas Kaša-Michailovskis, Afanasijus Maslo-Jurjevskis, popas Romanas Piatnickis, djakas Josifas Fedkavičius.

⁶³ Ktitoriaus teisės ir pareigos lietuviškai išskirtinai tik išorinė bažnyčios pusė, visų pirma rėmėsi administravimu ir rūpinimusi bažnytinėmis žemėmis. Ktitorius buvo taip įteisintas: jo vardas turėjo būti minimas apeigų metu, taip pat įrašytas į tos bažnyčios knygas, taip pat galėjo būti įrašomas į šventovės sienų plokštes, jis turėjo teisę apdovanoti dvasininkus. Tai buvo svarbiausia bažnyčios fondatorių privilegija. Jis turėjo teisę vyskupui savo nuožūra pristatyti pasaulietį asmenį įšventinimui arba dvasininką gauti pareigas jo globojamoje bažnyčioje. Vienuolyno fondatorius arba ktitorius turėjo teisę kontroliuoti vienuolių gyvenimą, kad šis atitiktų vienuolyno regulą. Ktitoriaus pareigos buvo rūpintis gera bažnyčios būkle, puošimu, apšvietimu, kontroliuoti, kad reguliariai vyktų pamaldos ir t. t. Ktitoriumi taip pat priklausė bažnytinį žemių valdymas ir globa, kad žemės nebūtų nuostolingos, būtų apsaugotos nuo niokojimo. Bažnytinis žemių nebuvo galima nei parduoti, nei iškeisti. Turėdamas ktitoriaus teisę, fondatorius galėjo paskirti pareigas dvasininkui ir rūpintis bažnyčios žemėmis. Apie tai žr.: Chodynicki K. Kościół prawosławny..., s. 112; Mironowicz A. Podlaskie ośrodki..., s. 66–70.

⁵⁸ Jau minėtame 1505 m. Konstantinopolio patriarchy Joachimo I laiške A. Chodkevičiui sakoma, kad patriarchy apie Supraslio vienuolyno pastatymą visų pirma informavo LDK karalius Aleksandras: „Quoniam celebris rex Poloniae magnus dux Lithuaniae in suis literis demonstravit nobis nostraeque humilitati tanquam marchalcus ipsius tenutae s. fidei christiane fidelis et celebris dominus Alexander filius domini Joannis Chodkevicus propriis possessionibus...“ АСД, 9, с. 3.

⁵⁹ LDK metropolito pareigas Juozapas Soltanas ėjo 1507–1521 metais.

⁶⁰ АСД, 9, с. 8–9.

⁶¹ Ten pat, p. 4.

iš esmės jau neturėjo. Dėl to jis parašė laišką⁶⁴ Aleksandrui Chodkevičiui, kad šis pasirūpintų ir prireikus apgintų Supraslio vienuolynui užrašytus žmones nuo visokių skriaudų. Visa tai rodo, kad tiesioginis Supraslio šeimininkas Aleksandras „apeina“ metropolitą (net jei metropolitas būtų labiau stačiatikis nei unitas, Chodkevičiui tai antraeilis dalykas) ir tarsi turi tiesioginį ryšį su Žygimantu Senuoju, o šis, nebūdamas bažnytinės unijos entuziastas, savo ruožtu negalėjo ką nors pakeisti Chodkevičiaus tėvovinėse valdose. Kadangi LDK stačiatikių bažnyčios padėtis buvo realiai autokefalinė ir ją administravo pats valdovas, skirdamas savo nuožiuora metropolitus bei kitus stačiatikių dvasinius vadovus⁶⁵, nereikia abejoti, kad valdovas leido gyvuoti bažnytinės unijos procesui, kuris, kaip minėjome, padėjo stačiatikiams įveikti konfesines kliūtis pateikti į politinį elitą.

Taigi Supraslis realiai tapo „bažnyčia bažnyčioje“. Jis liko „stačiatikiškas“ ta prasme, kad išlaikė formalius ryšius su metropolitu, tačiau įgijo tvirtą, juridiskai pagrįstą autonomiją. Ši autonomija stačiatikių bažnyčios požiūriu galėjo reikšti, kad Supraslis buvo „atviras“ katalikų Bažnyčiai, o ypač *lokaliuos neformaliuos* bažnytinės unijos tąsai. Tokiu atveju realus Supraslio konfesinis turinys – ne kas kita, kaip graikų apeigų katalikybė.

Kas iš tikrųjų buvo Supraslis rodo 1544 m. įvykis, kai šį vienuolyną aplankė LDK didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas. Jis su savo palyda dalyvavo mišiose ir ėjo prie altoriaus⁶⁶. Visa

⁶⁴ АСД, 9, с. 35.

⁶⁵ Jau XV a. pab.–XVI a. pradžioje Kijevo Pečioros vienuolyno archimandrito rinkimai priklausė ne tiek nuo vienuolių, kiek nuo karaliaus – jo valia buvo skiriami arba atleidžiami archimandritai. Tokių pavyzdžių istoriografijoje pateikiamas ne vienas. Apie tai plačiau žr. *Łapiński A. Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, s. 52–56.

⁶⁶ ПСРЛ, 35, с. 127: „В лето от начала миру 7052-е, индиктикона 2. Септемврия месяца 16, в неделю, на

таi suponuoja mintį, kad vis dėlto šiame vienuolyne tuo metu buvo aukotos ne stačiatikiškos, bet katalikiškos mišios. Vertas dėmesio ir kitas svarbus faktas: metropolitas Silvestras Wilkieviczius (1556–1567) davė Supraslio vienuolyno archimandritui Sergiejui Kimbarui raštišką nurodymą, kad ateinantys vienuoliai ir šventikai galės atlikti Supraslyje liturgiją tik pateikę savo įšventinimo liudijimą – „kad nebūtų schizmatikai“ (*dal na pismie facultatem, aby wolno bylo minchom y popom przychodzącym w Supraslu mszą s. odprawować, z tą kondycją, aby pierwij prezentowali swoje inwestytury, gdzie y u kogo się święcili, znać dla tego, żeby nie schyzmatycy byli*)⁶⁷.

Tai tik dar kartą patvirtintų šio vienuolyno unitinę paskirtį.

Antra vertus, Aleksandro Chodkevičiaus valdose turėjo gyvuoti ir katalikų bažnyčių. Visų pirma, Jerzy'o Ochmanskio duomenimis, minėtinos bažnyčios Jono Chodkevičiaus iš tėvo paveldėtuose tėvoviniuose Choroščės ir Berestovicos dvaruose, įrašytos į 1553 m. bažnyčių registrą⁶⁸. Bažnyčia atsiras ir tėvovinėje Chodkevičių valdoje – Zabludove (matyt, ją jau funduos Grigalius Chodkevičius po 1553 m., nes šios bažnyčios dar nėra Ochmanskio registre, o ji realiai veikia 1567 m.). Šią tendenciją rei-

память великомученичи Евфимии всехвальное, жикгимунт август, еорол полскый, великий князь литовский и иных панств господарь и дедич, короля Жикгимунтов сын и Казимира Ягкяиловича внук, бьсть в дому Богородици обители Супрасльское с многыми велможями своими, церковнаго ради и местнаго видения и молебгаго пения, в святой пресветлой церкви Богородици от нвачала даже и до конца слушав, и внутр святилища сиреч олтаря бьв, и на святой трапезе, святых евангелии и честных крестов и всех сосудов священных оглядев, и по монастырю походив, и в трапезницы бьв, и милостину вбогим дав, И абие паки во своя со вмилением и кротостию Богородицу благодарьствуя, со всеми яже о нем, возвратися.“ (Pabraukta mano – G. K.).

⁶⁷ АСД, 9, с. 48.

⁶⁸ *Ochmański J. Biskupstwo Wileńskie Biskupstwo Wileńskie w średniowieczce*. Poznań, 1972, s. 69.

kėtų sugretinti su pirmiau minėta Haleckio išvada, kad XVI a. pirmojoje pusėje gyvuojantys graikų apeigų katalikai fundavo ir katalikų bažnyčias – buvo minima akivaizdaus unito Slucko kunigaikščio Jurgio katalikų

bažnyčios fundacija Veisiejuose. Vadinas, katalikų bažnyčių funkcionavimas Chodkevičių valdose ne tik neprieštarauja, bet ir dar sykį patvirtina juos turėjus būti graikų apeigų katalikais.

THE ISSUE OF SUPRAŚL MONASTERY CONFESSIONAL SUBORDINATION AND CHARACTER AT THE BEGINNING OF THE 16TH CENTURY

Genutė Kirkienė

Summary

In historiography Supraśl Monastery (the administrative district of Grodno, currently Poland near Białystok) is almost universally treated as the center of Orthodoxy of the GDL of the 16th century, and its founder Aleksandras Chodkevičius (Pol. Aleksandr Chodkiewicz) is unquestionably regarded as an Orthodox. However, in modern historiography (J. Maroszek) the foundation of Supraśl Monastery is considered within the context of the realization of the programme of the Church Union at the turn of the 15th–16th c. The hypothesis has been put forward (R. Černius) that apart from the project of the Church Union of Jonas Sapiega, the nobleman of the GDL (common house of prayers devoted to the rites of two confessions – Catholic and Orthodox) there was another project of the implementation of the Church Union of the GDL Metropolitan Juozapas Bulgarinovičius. It is the Church founded by Jonas Sapiega in Ikažn (the administrative district of Braclav, current Belarus) that fully corresponds to the model of the common house of prayer. It becomes obvious, that such house of prayer, together with the community of Orthodox believers is subordinate to the Catholic Bishop, rather than to the Orthodox Metropolitan, so the Orthodox believers as if lose their sepa-

rate church and autonomy, which was left to them by the Union of Florence. Meanwhile Metropolitan Bulgarinovičius sought to strictly adhere to the agreements of the Union of Florence – he proposed the model of the *universal Church Union*, where the *primate* of the Pope is recognized, however, a separate Orthodox Church of the Greek rites remains.

The fact of foundation of Supraśl Monastery, which took place during the movement of the implementation of the programme of the Church Union, clearly showed the confessional orientation and direct relationship of Aleksandras Chodkevičius with Kiev Metropolitan Bulgarinovičius programme of the renewal of the Church Union of Florence. All that determined Aleksandras Chodkevičius decision to establish a monastery in his dominion, which remained „Orthodox“ in a sense that it maintained formal relations with the metropolitan, though it gained considerable, legally substantiated autonomy. From the viewpoint of the Orthodox Church this autonomy could mean that Supraśl was „open“ to the Catholic Church, especially to the continuation of the *informal local Church Union*. In this case, the real confessional contents of Supraśl is nothing but Catholicism of the Greek rites.

Įteikta 2006 12 01

Priimta spaudai 2006 12 07